ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ФРЕЙМО-ЛАКУНАРНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ ЖАРТІВ З ЛІНГВІСТИЧНОЮ ОСНОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ольга ДОЛГУШЕВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються шляхи створення комічної недоладності та лакунарності в англомовних лінгвістичних жартах та робиться спроба залучення елементів фреймо-лакунарного підходу до перекладу англійських мовно-орієнтованих анекдотів українською мовою.

Ключові слова: жарти з лінгвістичною основою, лакуна, лакунарність тексту, фрейм, переклад, реципієнт.

The paper considers the comic incongruity in English linguistically based jokes and discusses the ways the frame and lacuna analysis can be applied to the translation of English anecdotes into Ukrainian.

Key words: linguistically based jokes, lacuna, text lacunarity, frame, translation, recipient.

Сучасна лінгвістика й естетика засвідчили неабиякий інтерес до кола проблем когнітивної науки, активно ангажуючи її здобутки у своїх інтересах [2; 3; 5; 9]. Приміром, окреслюючи механізм комічного ефекту коротких дотепів, Марвін Мінський за основу своєї теорії взяв дослідження З. Фройда, який зазначав, що більшість жартів є логічно абсурдними. У процесі розумової діяльності, спрямованої на розв'язання проблем, людина, звичайно, стикалася з великою кількістю помилок, спричинених використанням аналогій і метафор, невірними асоціаціями і т. под. З. Фройд припустив таку думку, що в процесі цієї діяльності у людини виникають внутрішні «цензори». Вони підсвідомо формують бар'єри, котрі перешкоджають виникненню «заборонених» думок. І коли за допомогою жарту чи дотепу вдається обминути цих «цензорів», людина відчуває задоволення від раптового звільнення від психічної енергії, що виплескується у вигляді сміху. І тому, вважає М. Мінський, теорія Фройда пояснює, чому дотепи і жарти, як правило, стислі, компактні і мають подвійний зміст. Це необхідно для того, щоб обманути по-дитячому простодушних «цензорів», які бачать лише поверховий, цілком невинний зміст жартів і не можуть розпізнати прихованих в них заборонених бажань [8]. Аналогічно М. Мінський для пояснення гумору застосовує теорію фреймів, які виконують ментальну функцію розпізнавання логічності / нелогічності, абсурдності ситуації, а сміх утримує думку від просування хибним шляхом [4: 281 – 301].

Джеррі Салз теж досліджує ментальні процеси, котрі залучені до сприймання, тлумачення та оцінки гумору на основі когнітивної моделі «розв'язання невідповідності або розладу», адже будь-яка комічна ситуація вирізняється подвійністю інтерпретації. [11: 40 – 54]. Пол Мак-Гі аналізує співвідношення розумово-нервового збудження й роботу півкуль мозку з гумором та його зовнішніми, в тому числі мовними, проявами [10: 14 – 34].

Оперує мовознавство (та лінгвокраїнознавство, оскільки до сфери його інтересів уходять мовні прояви комічного і гумору) і певною термінологією когнітивістики, зокрема, поняття «концепт», «лакуна», «фрейм», «сценарій» тощо останнім часом активно увійшли у вжиток лінгвістів. Утім, у царині перекладознавства елементи когнітивного аналізу для розв'язання конкретних проблем не знайшли на сьогодні належного застосовування. У нашій статті робиться спроба залучення фреймо-лакунарного підходу до перекладу англійських жартів українською мовою.

Найвдалішу для нашої розвідки дефініцію лакуни запропонував Ю. О. Сорокін, визначивши її як незбігання поняттєвих, мовних і емотивних категорій двох локальних культур [6: 122]. Усі текстові лакуни вчений ділить на лінгвістичні і культурологічні. Перші включають мовні, стилістичні і мовленнєві лакуни, інші бувають суб'єктними, діяльнісно-комунікативними, культурного простору та текстовими [7]. Останні вказують на специфіку смислоформування і можуть актуалізуватися у формі, зокрема, літературних алюзій, парафраз, цитат тощо [1: 12].

На думку В. М. Бабича, ідею текстових лакун можна успішно застосовувати під час перекладу творів та визначення адекватності перекладного тексту оригіналу [ibid.].

Як знано, англомовні гумористичні тексти вирізняються неабияким ступенем лакунарності, надто коли йдеться про їхнє сприйняття представником іншої мовнокультурної спільноти [ibid.: 58]. Особливо складними для розуміння є жарти, комічний ефект яких ґрунтується на неоднозначному тлумаченню певних мовних одиниць. Лінгвістичні елементи, які входять до мовно-орієнтованого дотепу, сприяють створенню двох «ситуацій» – звичайної / правильної та ситуації помилкової. Остання виникає в результаті плутанини, неправильного розпізнавання, хибного розуміння мовних елементів. Недарма жарти часто мають форму діалогу, один з учасників якого продукує (навмисно чи ненавмисно) двозначний вислів. Ця двозначність дає змогу співрозмовнику інтерпретувати вислів з іншої точки зору, вкладаючи в його розуміння новий смисл, як-от в наступному анекдоті:

– Waiter!
– Yes, sir.
– What's this?
– It's bean soup, sir.
– No matter what it's been. What is it now?

Переклад англомовного гумористичного тексту українською мовою має свою специфіку, адже для того, щоб зберегти комічний ефект в перекладному тексті, недостатньо відтворити його текстуальний матеріал іншою мовою. Необхідним є віднайдення таких засобів, які б наблизили метатекст до українського читача лінгвістично, тематично та ситуативно, та зберегли його прагматично-комунікативну (сміхову) орієнтацію.

З нашої точки зору, складними для перекладу є дотепи, лакунарність яких охоплює різні мовні явища, на яких базується механізм утворення комічного ефекту (як-от жарти з лексичною, морфологічною, фонетичною, синтаксичною основою тощо). Приміром, полісемія слів англійської мови, що є в основі комічної недоладності, ускладнює розуміння анекдоту українським читачем:

Mistress (to a new maid) 'Now, when you wait on guests at dinner, I want you to be careful not to spill anything'.

Maid: 'Don't worry. I don't say a word'.

Неабиякою перекладацькою складністю вирізняються і сталі вирази та гра слів, що ґрунтується на одночасній актуалізації прямого і переносного значення таких словосполучень. Завдяки цьому створюється ситуація, коли один зі співрозмовників сприймає вираз буквально:

Two sailors were batting the breeze on a ship in the Athlantics. The first one said: 'Yes, I'm quite a literary man, I am contributed to the Atlantic Monthly'. The second said, leaning over the rail: 'That's nothing, I've been contributed to the Atlantic daily'.

Жарти з лінгвістичною основою в англійській мові спираються на надзвичайно широкий спектр мовних явищ. Приміром, є дотепи, які ґрунтуються на хибному використанні й інтерпретації стилістичних прийомів, синонімів, антонімів, антропонімів, запозичень. Існують анекдоти з фонетичною, орфографічною основою. В інших недоречностях подибуємо гумористичне обігравання етимології слів та виразів тощо. Іноді джерелом комічного можуть бути регіональні варіанти мови або іноземні мови. Усе це обумовлює високий ступінь лакунарності англійських дотепів, яка ускладнює їхнє розуміння і переклад україномовними реципієнтами.

Очевидно, для аналізу таких дотепів треба розглянути систему фреймів, за допомогою яких ці лакуни можуть бути дешифрованими. Проте набір фреймів іншомовного читача кількісно і якісно відрізняється від фреймів англомовного реципієнта. Звідси постає питання про активізацію і створення таких фреймів для представника україномовної спільноти, які

були б ефективними для розкодування лакун англійських жартів, тобто виконували б функцію, аналогічну тій, що її виконують фрейми читача-англійця. Та коли створюються додаткові фрейми, лакуни можуть дешифруватися по-іншому, в результаті чого український відповідник зазнає змін. Перекладач у такому випадку має наблизити новостворений текст-переклад до дійсності і потреб україномовного читача, що уможливить активізацію необхідних фреймів. Саме за таких умов функціональна спрямованість тексту не втрачається.

Вважається, що англійські жарти, формотворча лакунарність яких ґрунтується на лексичній омонімії, мають найвищий ступінь складності для передачі іншою мовою. Проте ми спробували, вдаючись до певних формальних та змістових трансформацій, створити подібні дотепи українською мовою шляхом інтерпретації тексту з перенесенням його до дійсності іншого народу.

Наступний анекдот у своїй основі має лексичну омонімію:

Betty was taken to the museum by auntie. They went into the Egyptian room, and there saw a mummy. Betty asked what it was.

"That is some one's mummy, dear", answered auntie.

"Auntie," she confided," "I am glad my mummy's not like that!"

У цьому жарті можна виділити змістову лакуну – актанти комунікації (дорослий і дитина), формотворчу лакуну – омонімія англійських іменників *(mummy* – опудало, мумія та *mummy* – мама (дит.), імплікативну лакуну – *the Egyptian room (includes something that does not exist now but existed before).* Для дешифрування лакун активізуються однойменні фрейми. У результаті дешифрації реципієнт помічає гумористичний ефект, що виникає завдяки незбігу тлумачень омонімічних форм дорослим та дитиною:

Типи лакун / фреймів	**англомовні**		**україномовні**
	лакуни	**фрейми**	**фрейми**
Імплікативні	*the Egyptian room includes something that does not exist now but existed before*	аналогічні	Історико-природничий зал музею
Комунікативні	Гумористична орієнтація	аналогічні	Зберігається гумористична орієнтація
Формотворчі	Омонімія: *mummy* – опудало, мумія та *mummy* – мама (дит.)	аналогічні	Особливий вид логіки (дитяча *логіка /мамонт - папонт*)
Змістові	Актанти комунікації – дорослий і дитина	аналогічні	аналогічні

Для компенсації передачі змісту англійського жарту українською мовою ми намагалися зробити спробу створення фреймів для дешифрування лакунарності оригінального тексту, в результаті чого перекладений текст відповідав би нормам української мови та ціннісним орієнтирам україномовної спільноти. Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує розгляд формотворчих лакун та фреймів для їх розкодування. За основу в українському варіанті, на відміну від англійського жарту, було взято не суто омонімію, а особливий вид логіки. У дитини слово *«мамонт»*, яке замінило англійське *«mummy»,* асоціюється, в першу чергу, не з вимерлою твариною, а з чимось іншим, що має відношення до мами. В слові *«мамонт»* дитина бачить омонімічну подібність до слова *«мама»*, і це здається дитині цілком нормальним і правильним. І якщо омонімічний елемент в англійському тексті дешифрується фреймом розпізнавання омонімічних значень, то в українському варіанті активізується фрейм для встановлення логічного зв'язку. Тож ми пропонуємо такий варіант перекладу:

Тітонька повела Беті до музею. Увійшовши до історико-природничого залу, вони побачили опудало мамонта. Дівчинка не знала, що то було, і запитала тітку.

«Це мамонт, моя люба», – відповіла тітка.

«А папонта тут, раптом, немає?» – спитала Беті.

В основі ще одного анекдоту – також лексична омонімія:

"An anecdote is a tale," said the teacher. "Now, Sidney, use it in a sentence.

"I tied a tin can to the dog's anecdote".

У цьому жарті функціонують змістові лакуни: співрозмовники – учитель та учень (*«teacher» – «pupil»),* антропонім *«Sidney»*; формотворча лакуна: омонімічна пара – *«tale» – «казка», «tail» – «хвіст»* та комунікативна лакуна – гумористична орієнтація тексту. Найбільшу активність виявляє формотворча лакуна, тобто об'єктом двозначної інтерпретації є лексична омонімія. Можливість такого неоднозначного розуміння фонетичної форми /teIl/ обумовлена також віковими особливостями актантів комунікації, різницею особистого досвіду. Англомовний реципієнт відчуває гумористичну орієнтацію діалогу через високу активність формотворчих фреймів, спроможних дешифрувати однойменні лакуни:

Типи лакун / фреймів	**англомовні**		**україномовні**	
	лакуни	**фрейми**	**лакуни**	**фрейми**
Комунікативні	гумористична орієнтація	аналогічні	аналогічні	аналогічні
Формотворчі	омонімія (із певним ступенем імплікації): *tale* - казка, *tail* – хвіст	аналогічні	неповна омонімія: *казка – каска*	аналогічні
Змістові	актанти комунікації – *teacher – pupil,* антропонім *Sidney*	аналогічні	актанти комунікації аналогічні, антропонім *Сергійко*	аналогічні

Природно, український читач з його особистим набором фреймів не буде в змозі розкрити зміст комунікативної лакуни у всій її повноті. Перешкодою для цього є невідповідність фреймів для дешифрації англомовної омонімії. З метою підвищення активності саме цього фреймового механізму українському читачеві пропонується омонімічна пара рідною мовою: *«казка» – «каска»* (хоча звукові форми не мають повного збігу). Така лакуна сприяє двозначній інтерпретації ситуації українською мовою. Відповідно український варіант цього жарту може бути таким:

– *Анекдот – це невеличка казка, – розповідає вчитель. – А зараз, Сергійко, склади своє речення із цим словом.*

– *Мій батько – пожежник. Коли він гасить пожежу, він надіває анекдота.*

Омнонімічні форми зумовлюють комічний ефект і цього дотепу:

– *I know a fellow who got into trouble being frank and earnest.*

– *Yeah!*

– *Yeah! Frank in New York and Ernest in Brooklyn.*

У тексті активно функціонують змістова лакуна, представлена топонімами (*New York* та *Brooklyn)* та антропонімами *(Frank* та *Ernest in Brooklyn)*, формотворча лакуна, виражена омонімічними парами (*frank – Frank; earnest –Ernest).*

Типи лакун / фреймів	**англомовні**		**україномовні**	
	лакуни	**фрейми**	**лакуни**	**фрейми**
Комунікативні	Гумористична орієнтація	аналогічні	аналогічні	аналогічні
Формотворчі	Омонімія: *frank (відвертий) – Frank (власне ім'я); earnest (серйозний) – Ernest (власне ім'я)*	аналогічні	Омонімія: віра – Віра *(власне ім'я)*; надія – Надія *(власне ім'я)*	аналогічні
Змістові	Топоніми: *New York, Brooklyn;* антропоніми *Frank* та *Ernest*	аналогічні	Топоніми: *Київ, Львів;* антропоніми *Віра, Надія*	аналогічні

Як відомо, гумористичний ефект подібних мікротектів виникає за умови розгляду одного й того ж об'єкту з різних точок зору. У даному випадку таким об'єктом є омонімічні пари. Англомовний читач, у якого у повній мірі активізуються формотворчі та змістові фрейми, розпізнає двозначність дуже легко. Для україномовного реципієнта, що не володіє англійською мовою, зміст дотепу є незрозумілим. Це пояснюється тим, що фрейми та їхня активність при розкодуванні лакун тексту не збігаються у реципієнтів-представників різних лінгвокультурних спільнот. Якщо здійснити певну трансформацію на лакунарному рівні, то активність фреймів українського читача підвищиться і дешифрованими будуть як змістові й формотворчі лакуни, так і комунікативні, чим збережеться сміхова орієнтація анекдоту.

Тож при перекладі цього жарту українською мовою найбільшої трансформації зазнає формотворча лакуна: *віра – Віра (власне ім'я); надія – Надія (власне ім'я).* На рівні змісту англійські лакуни замінюються на відповідні українські. За таких умов спроможність фреймів щодо розпізнавання лакун в обох реципієнтів буде однаковою і зміст комунікативної лакуни буде розкрито повністю.

Отже, українською цей анекдот може звучати так:

– *У мене є знайома, що постійно стикається з проблемами через віру та надію.*

– *Невже?*

– *Так. У Києві вона Віра, а у Львові – Надія.*

Таким чином, можливість перекладу англійських жартів з омонімією все ж існує, хоча необхідні для цього трансформації дещо зміщують лакунарні акценти.

Якщо ж вести мову про можливість перекладу гумористичних мікротестів, які ґрунтуються на обіграванні етимології лінгвістичних одиниць, то необхідно зазначити, що основна складність тут полягає у повній відсутності в україномовного реципієнта змістових та формотворчих фреймів, за допомогою яких дешифрувалися б такі англомовні дотепи.

Для ілюстрації такого тексту наведемо наступний анекдот:

– *Papa, why is it that dentists call their offices dental parlours?*

– *Because they are drawing-rooms, my son.*

При дослівному перекладі жарту український читач хоч і зрозуміє фактичну репрезентацію тексту, гумору він не побачить, комунікативна лакуна залишиться не заповненою, бо якщо англієць має фрейми, які розпізнають змістову лакуну (представлену повсякденними тематичними моделями *Health* та *health-care service),* формотворчу та смислову (значення слів *parlour* та *drawing-room),* і його асоціативні зв'язки викликані англійським способом мислення, що відображається в мові, то український читач таких фреймів не має.

Подібний механізм утворення комічного ефекту діє і в такому жарті, що унеможливлює його передачу іншою мовою:

Hotel Manager (to a new guest):

– *I shall have to ask you to pay in advance. Your luggage is too er-motional.*

Guest:

– *Emotional?*

– *Yes, easily moved.*

Тож неможливість перекласти деякі лінгвістично орієнтовані жарти з англійської мови на українську обумовлена відсутністю або недостатньою активністю фреймів для задовільного дешифрування лакун оригінального тексту. Така відсутність має як мовне підґрунтя (аналітичність англійської мови, етимологія певних мовних одиниць, висока продуктивність конверсійного словотворення тощо), так і позамовне (спосіб життя й мислення, ціннісні орієнтири, реалії іншокультурної спільноти тощо).

Перспективи подальших досліджень бачаться у віднайденні механізмів для дешифрації лінгвістичних та екстралінгвістичних лакун у жартах із найвищим ступенем перекладацької складності (дотепи з омонімічною, словотвірною, етимологічною, фонетичною, орфографічною основою тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич В. М. Лінгвокраїнознавча інтерпретація англомовного тексту. – К.: Либідь, 1990. – 155 с.

2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов // Вісник Черкаського державного університету. – 1999. – Вип.11. – С. 12-25.

3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. Панкрац Ю. Г., Лузгина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов (Под общей редакцией Е. С.Кубряковой). – М.: Наука, 1996. – 174 с.

4. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вип.23. – С.281 – 301.

5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология. – К.: Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

6. Сорокин Ю. А. Метод установления лакун как один из способов выявления специфики локальных культур // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М.: Наука, 1977. – С. 120 – 136.

7. Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста. – М.: Наука, 1985. – 167 с.

8. Фрейд, З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Спб.: Университетская книга; М.: АСТ, 1997. – 318 с.

9. Цурикова Л. В. Межкультурное взаимодействие с позиции когнитивно-дискурсивного подхода // Вопросы когнитивной лингвистики. Вып. 1. – М., 2006. – С. 5 – 15.

10.McGhee, Paul E. The Role of Arousal and Hemispheric Lateralization in Humor // Handbook of Humor Research: in 2 vol. / Ed. by Paul McGhee and Jeffrey M. Goldstein. – N.Y., etc.: Springer-Verl., 1983. – Vol.1. – PP.14 – 34.

11.Suls, Jerry. Cognitive Processes in Humor Appreciation // Handbook of Humor Research: in 2 vol. / Ed. by Paul E. McGhee and Jeffrey M. Goldstein. – N.Y., etc.: Springer-Verl., 1983. – Vol.1. – PP.40 – 54.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Почепцов Г.Г. Язык и юмор (Language and Humour): [Учеб.изд.] – 3-е изд. – К.: Выща шк., 1990. – 327 с. – Англ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Долгушева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інтерпретація тексту, переклад англомовних гумористичних мікротекстів.